

DE SLAG OM ARNHEM

R. L. Schuursma.

Op 31 januari j.l. vertoonde het G.H.D "Ubbo Emmius" de film "De slag om Arnhem, september 1944". Drs. R. L. Schuursma, verbonden aan het geluidsarchief van het Instituut voor Geschiedenis van de Rijks Universiteit te Utrecht, leidde de film in. Deze inleiding drukken we hieronder af. We danken de heer Schuursma heel hartelijk voor zijn medewerking.

"De slag om Arnhem, september 1944", productie Stichting Film en Wetenschap, Utrecht, 1967, in samenwerking met het Gemeentearchief Arnhem en het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Samenstelling en commentaar: Drs. R. L. Schuursma, met medewerking van Drs. P. R. A. van Iddekinge.

De film werd vervaardigd door: Ernest Bresser, Jan Boon en Anthony van Saane.

Adviezen: Ir. J. Voskuil.

De slag om Arnhem vormt een van de merkwaardigste episodes in de geschiedenis van de tweede wereldoorlog. Het was de eerste maal dat een zó groot luchtleger werd gebruikt om bepaalde doelen ver achter het front te bereiken. De operatie vormde een onderdeel van een veel groter plan, dat bedoeld was om in één klap een ononderbroken verbinding te maken tussen het geallieerde front in het noorden van België en het gebied ten oosten van de Rijn, zodat de weg open zou komen voor verreikende operaties in de Noord-Duitse laagvlakte en rond het Roergebied.

Het plan voor deze vermetele operatie was ontstaan uit een compromis tussen de opperbevelhebber van de geallieerde legers in het westen, generaal Eisenhower, en de bevelhebber van de noord-oostelijke sectie van het front, generaal Montgomery.

Montgomery had met de inzet van alles wat mogelijk was, een smalle doorbraak willen forceren tot over de Rijn, zodat de geallieerden nog vóór kerstmis 1944 in Berlijn zouden kunnen staan. Dat hij daarbij de uitermate gecompliceerde weg via Arnhem koos, had te maken met de nóg grotere nadelen van een doorbraakpoging door de zogenaamde Siegfriedlinie en over de Rijn daarachter. Eisenhower was een voorstander van het oprukken over een breed front waarbij geleidelijkaan de Duitse legermacht moest worden teruggedrongen, tot Berlijn of tot een capitulatie volgde vóórdát Berlijn zou zijn bereikt.

Voor beide standpunten was iets te zeggen. Het Duitse front was in begin september 1944, althans ogenschijnlijk het instorten nabij. Een doorbraak zou betrekkelijk gemakkelijk zijn te verwezenlijken, terwijl in het achterland te weinig reserves aanwezig leken te zijn om belangrijk weerstand te bieden. In zoverre had Montgomery misschien het gelijk aan zijn kant. Eisenhower kon er echter op wijzen, dat de Duitsers onwaarschijnlijke dingen steeds weer waar maakten. Ondanks zware nederlagen, waren zij er in geslaagd een totale

ineenstorting te voorkomen. Bovendien waren de geallieerde aanvoerlijnen vanuit Normandië dermate lang en smal, dat de voorhoede weldra zou moeten stoppen bij gebrek aan materiaal, voedsel en wat verder voor een snelle opmars nodig was. Tenslotte zou de Amerikaanse publieke opinie een voornamelijk Britse operatie niet graag zien. Toch zou het plan van Montgomery daartoe leiden.

Eisenhower kwam - zoals gezegd - met Montgomery tot een compromis. De aanval naar Arnhem zou kunnen plaatshebben, maar zou niet verder reiken. Een verbinding met Arnhem zou dan de nodige flankdekking geven voor een aanval op de oevers van de Westerschelde, die nog steeds in Duitse handen waren. Zodoende zou de vaarweg naar Antwerpen vrijkomen en zouden de geallieerden voor hun aanvoer eenvoudig van deze veel dichtter bij het front gelegen haven gebruik kunnen maken, waarvan de havenwerken geheel intact in hun handen waren gevallen. Daarna zou men kunnen denken aan de grote opmars, Duitsland in.

De operatie "Market-Garden", waarbij via ettelijke bruggen een soort loper moest worden uitgerold, van de Belgische grens tot voorbij Arnhem, stond van het begin af aan onder een slecht teken. Er kwam onvoldoende materiaal vrij. Er werd te weinig aandacht geschonken aan rapporten uit Nederland over Duitse troepensterkte nabij Arnhem. En er was hier en daar twijfel, of Montgomery niet afgezien van deze factoren één brug te ver mikte. Toch werd het plan op zondag 17 september 1944 tot werkelijkheid. Een kleine veertien dagen na donderdag, 5 september, toen het geallieerde front, bij gebrek aan voldoende aanvoer stil hield, juist op het moment waarop men hier dacht dat de bevrijding nabij was, kwam de aanval op Duitsland weer op gang. Maar nu hadden de Duitsers kans gezien hun front weer enige mate te stabiliseren, zodat het grote moment voor een coldrieste doorbraak in feite al was verkeken.

Toch was het niet onmogelijk dat Montgomery zou slagen. Als hij zou slagen, was de kans op een spoedig einde van de oorlog aanzienlijk vergroot en zouden de bezette gebieden in het westen in hun geheel vóór de winter kunnen zijn bevrijd. Als hij zou slagen zouden de geallieerden eerder dan was voorzien hun gehele macht kunnen concentreren op Japan, zodat ook daar wellicht een vroegere vrede mogelijk was. Factoren genoeg om het bijzondere belang van de slag bij Arnhem, of beter gezegd van de gehele operatie "Market-Garden" waarvan Arnhem deel uitmaakte, te verklaren.

Achteraf gezien is het duidelijk waarom juist de aanval bij Arnhem moest mislukken. Ik ga U daarvan de redenen niet geven. U kunt ze dadelijk in de film vinden, geëtaleerd door middel van beelden uit de strijd, kaarten en commentaar. U zult dan merken, dat deze factoren nog in aanzienlijke mate werden versterkt door fouten van de geallieerde bevelvoering, waartegenover de Duitsers een uiterst gewiekste en snelle leiding hadden, die uitstekend gebruik maakte van zwakheden aan Britse zijde. Hoofdzaak is nu, dat de operatie mislukte en dat de geallieerden genoeg moesten nemen met het slagen van al het andere dat Market-Garden bedoelde te bereiken. Dat was heel veel, maar niet genoeg. Hun legers stonden na afloop van de gehele operatie aan de Rijn, vóór Arnhem. De flankdekking voor een aanval op de Scheldeoevers was bereikt, maar een uitgangspunt voor verdere operaties Duitsland-in was niet tot stand gekomen. Pas in het voorjaar van 1945 kwamen de geallieerden in Nederland over de Rijn.

Het grote belang van de slag om Arnhem zou op zich zelf de film die ik heb meegebracht, al rechtvaardigen. Er waren trouwens al verscheidene producties aan de slag gewijd, vóórdat wij begonnen. Zeer bekend werd de speelfilm "Theirs is the glory", die direct na de oorlog op locatie, in het gevechtsterrein dus werd gedraaid, zij het dat Arnhem intussen door de gevechtshandelingen na de slag veel erger was geteisterd, dan in de dagen van september 1944. De achtergronden en het verloop van de slag worden echter in deze film niet duidelijk gemaakt, terwijl de nadruk te veel ligt op de Britse heldendaden. Duitsers komen in de film nauwelijks of niet voor. Later produceerde het Amerikaanse omroepbedrijf CBS een tv-dokumentaire, die al veel meer inging op de werkelijke gang van zaken en daarvan een duidelijk beeld trachtte te geven. Maar de film leed onder andere onder een overmaat aan interviews, zoals met de Nederlandse journalist Henri Knap, die een zekere rol heeft gespeeld als illegaal werker en inlichtingenman, maar wiens bijdrage tot de operatie toch wel lichtelijk werd overdreven. Redenen genoeg om hetzelfde doel langs een betere weg te bereiken.

Het uitgangspunt van onze film ligt echter niet in ongenoegen over het voorgaande, of in een duidelijke behoefte bij het Nederlandse onderwijs aan een dergelijk product, maar in het werk van een Oosterbeekse ingenieur, de heer Voskuil, die de slag, nadat het gevechtsterrein was verplaatst naar Oosterbeek, grondig meemaakte. De heer Voskuil, die zich al ver voor de oorlog bezig hield met film en alles wat daarmee samenhangt, reageerde in zekere zin zijn beleven van wat daar in Oosterbeek in die dagen is omgegaan, af door een verzameling aan te leggen van de overgebleven filmfragmenten en foto's, en die bijeen te brengen in een zeer verdienstelijke compilatie-film. Die film verradt het begrijpelijke gebrek aan distantie van de maker, maar de kern van de gebeurtenissen komt duidelijker dan bij de andere films tot uiting.

Door bemiddeling van de directeur van de Stichting Film en Wetenschap in Utrecht, welke stichting later heeft geproduceerd, heb ik op een zeker ogenblik met de heer Voskuil kennisgemaakt en zijn werk gezien. Wij waren zo onder de indruk van het materiaal, dat we besloten het als kern te gebruiken voor een nieuw geheel, waarin aan de hand van de bestaande onderzoekingen een strakkere, meer wetenschappelijk verantwoorde lijn zou worden getrokken en waarin professioneel gemaakte kaarten zouden helpen de slag duidelijk te maken.

Voor de productie werd een team samengesteld, waarin behalve Ir. Voskuil ook Drs. van Iddekinge van het gemeentearchief Arnhem deelnam, en waarin verder enkele medewerkers van de Stichting Film en Wetenschap kwamen, die voor de technische uitvoering van onze plannen zouden zorgdragen. Mij werd de wetenschappelijke leiding van de productie toevertrouwd.

Wij konden - zoals gezegd - uitgaan van het werk dat Ir. Voskuil al had verricht. Dat hield in, dat wij konden steunen op uitvoerige naspeuringen van de heer Voskuil in Engeland, vooral bij het Imperial War Museum, en dat we konden gebruik maken van de selectie die hij al had toegepast. Vele filmfragmenten, die voor authentiek materiaal uit de slag doorgingen, waren daarbij door de mand gevallen. Soms was die selectie heel geamkkelijk gegaan. Soldaten met typisch platte engelse helmen waren in de slag niet voorgekomen. Niettemin werden prachtige beelden van dergelijke soldaten in Arnhem al bijna

bij traditie aan de slag gehecht. Het ging in werkelijkheid om de bevrijding van Arnhem in 1945. Andere beelden stamden evenmin uit de slag, maar waren opgenomen in Normandië, bij een Rijnovergang in Duitsland of zelfs in de Sowjet-Unie. Zo is er een bekend filmfragment, waarbij men soldaten in nevelig weer in rubberboten een rivier ziet oversteken. Men vertoonde deze shots als beelden van de aftocht van de Britse militairen uit Oosterbeek naar de zuidelijke oever van de Nederrijn. In werkelijkheid waren de Britse soldaten overgestoken bij nacht, toen het wel zeer donker was maar geen spoor van nevel viel te bekennen en er in ieder geval noch van Britse, noch van Duitse zijde is gefilmd.

Natuurlijk moet men geen overdreven belang hechten aan dergelijke zaken. Ik ben echter van mening, dat het tot het vak van de historicus behoort, ook in deze detailkwesties, de kijkers geen rad voor ogen te draaien. Het is een kwestie van zindelijkheid, die te maken heeft met de instelling, die men tegenover de gehele productie heeft.

Wij hebben het onderzoek van de heer Voskuil voortgezet, daarbij steunend op de uitgebreide collectie van documentatie en kaartmateriaal in het gemeentearchief van Arnhem, een collectie die bijeengebracht was door de luitenant-kolonel Boeree, die meer dan wie ook zich heeft bezig gehouden met het onderzoek naar het verloop van de slag. We konden ook steunen op een van de meest perfecte documentatiemedia, die de historicus in zo'n geval als dit ter beschikking heeft: het terrein waar de slag zich heeft afgespeeld. Samen met de regisseurs Jan Boon en Ernest Bresser en de tekenaar Ton van Saane hebben we dagen doorgebracht in het terrein, om ieder filmfragment en iedere foto die werd gebruikt, te controleren aan de hand van de werkelijke situatie. Ook daarbij viel weer een deel van het zogenaamde beeld-materiaal van de slag uit, maar een ander deel, waaraan men tot dan toe had getwijfeld, kon met zekerheid met de gebeurtenissen uit september 1944 worden verbonden.

Tenslotte volgden we een procédé, dat misschien wel eens eerder was toegepast in ander verband, maar nooit op zo'n grote schaal. We maakten opnamen van het terrein zoals het in 1966 was, om een-deels de authentieke fragmenten onderling te verbinden, anderdeels achtergrond te krijgen voor trucages, aan de hand waarvan het verloop van de gebeurtenissen kan worden gereconstrueerd. Het is opvallend, dat wij enige jaren terug veel situaties nog evenzo of vrijwel zo vonden als in 1944 het geval was, terwijl daarna vooral de bouw van hoge flats de toestand vaak onherkenbaar heeft veranderd.

Zo groeide in de loop van twee jaar, een film, die in het korte bestek van drie kwartier de achtergrond van de slag laat zien en een analyse geeft van de factoren, die tot het desastreuze resultaat leidden.

Ik heb met nadruk gezegd, dat wij bij de voorbereiding van deze film niet uitgegaan zijn van een zekere behoefte eraan bij het onderwijs, hetzij bij het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, hetzij het hoger onderwijs. Niettemin heeft het eindproduct een zekere didactische waarde. Wij hebben daar zorgvuldig op gewerkt, of anders gezegd: een goed regisseur, een zeker iemand die verbonden is aan een stichting die films produceert voor het wetenschappelijk onderwijs, kan niet anders dan werken met het oog op het publiek waarvoor de film bedoeld is. Dat betekent niet, dat noodgedwongen concessies moeten worden gedaan waar de wetenschapsman niet achter

kan staan. Het betekent dat men bij de indeling van het beeld, de overgangen tussen de verschillende beeldsequenties, de omvang van het commentaar, de toepassing van rustpunten enz. rekening houdt met het perceptievermogen van de kijkers. Het betekent niet, dat men met een muziekje hier en een interviewtje daar een afwisseling schept, die niet voortvloeit uit het onderwerp of de didactische situatie waarin de film moet worden gebruikt.

Ons uitgangspunt: de combinatie van wetenschappelijk verantwoord zijn en aanpassing aan de te verwachten groep van kijkers - de didactische situatie d.s. - is natuurlijk het uitgangspunt van iedere docent, die het wel meent met zijn leerlingen en zijn stof. De docent weet dan ook wel, dat het ondanks alle goede wil niet mogelijk is zijn publiek in drie kwartier een analyse van de geschiedenis van de slag om Arnhem te geven, zonder dat een groot deel van de details aan zijn toehoorders of kijkers voorbij gaat. Onze film vormt daarop geen uitzondering en U zult dan ook veel over U heen zien komen, dat nauwelijks of in het geheel niet bewust verwerkt, weer verdwijnt. Nu is dit een eigenschap, die de compilatiefilm vrijwel altijd heeft, in tegenstelling met de korte instructiefilm in de eigenlijke zin van het woord. Een compilatiefilm kan niet meer doen, dan een overzicht geven en de belangstelling wekken, of hij moet worden gedraaid aan het einde van een reeks voorbereide lessen of colleges, zodat hij kan functioneren als samenvatting van wat in wezen al bekend is. Onze film over de slag om Arnhem zal in het algemeen niet meer zijn dan een globaal overzicht, waardoor de kijker dit zeer belangrijke moment uit de geschiedenis van het laatste jaar van de tweede wereldoorlog kan plaatsen in het verband van de geallieerde strategie sinds de invasie in Normandië en waardoor hij in korte tijd kennis kan nemen van de voornaamste factoren die de gang van zaken in Arnhem en Oosterbeek hebben bepaald.

Nog één zaak en niet de minst belangrijke.

Wij hebben in onze productie zo veel mogelijk het emotionele element vermeden. De verbindende tekst is sober gehouden en er is met de beeldovergangen en selecties van fragmenten niet in de eerste plaats gewerkt op menselijk medeleven. Dat neemt niet weg, dat desondanks of misschien juist daardoor de intense tragedie van wat zich heeft afgespeeld voortdurend op de voorgrond staat. Die tragedie is, voor wie de slag niet heeft meegemaakt en voor wie na de oorlog is geboren en getogen, één van de vele, die zich in Vietnam of waar dan ook en aan welke kant dan ook afspelen. Voor de Britten, die zelf hebben meegestreden - en velen van hen hebben de film inmiddels gezien -, blijft de slag om Arnhem een uiterst emotioneel iets, en ook ons team dat aan de film heeft gewerkt, heeft na enige tijd moeite gehad om klinisch met het materiaal om te gaan, om onze persoonlijke emoties bij het binnendringen in de slag om Arnhem ten achter te stellen bij de didactische zaak, die we voor ogen hadden. Want dat is het wonderlijke bij deze slag en dat onderscheidt hem heel duidelijk van veel andere slagen in de tweede wereldoorlog: het was een betrekkelijk op zich zelf staand gebeuren, dat buitengewoon diep is ingesneden in de herinnering en dat alleen daarom al verdient bestudeerd en bekeken te worden.

Mochten er onder U zijn, die na het zien van de film dieper in de zaak willen doordringen, dan verwijs ik U naar een boek dat kortgeleden door de heer van Iddekinge is gemaakt en door het gemeente-